

ZIVOTNÍ PROSTŘEDÍ V NÁZORECH MĚSTSKÉHO A VENKOVSKÉHO OBYVATELSTVA

V. Trnková

TRNKOVÁ, V. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Životní prostředí v názorech městského a venkovského obyvatelstva*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 17, 1981 (1) : 13-20.

S postupujícím přetechnizováním měst spojeným s mnoha negativními jevy, jako jsou hluk, exhalace a přelidnění, roste hodnota životního prostředí na venkově. Z provedených výzkumů vyplývá, že v celé řadě oblastí došlo ke kladnému posunu životních podmínek venkova. Týká se to především úrovně bydlení a dopravy na venkově. Ve prospěch měst doposud hovoří vyšší občanská vybavenost, zejména v oblasti zásobování, služeb, kultury a sportu. Zvláště příznivě je hodnoceno životní prostředí ve větších střediskových obcích, předměstských obcích a předměstích velkých měst, kde se kumulují výhody obou prostředí. Zhoršující se přírodní prostředí nejen ve městech, ale i na venkově by mělo být signálem k důraznějšímu řešení tohoto problému.

venkov — město; úroveň bydlení; občanská vybavenost; vztah obyvatel k místu bydliště

Životní prostředí se stává středem zájmu nejen odborníků, ale i široké veřejnosti. S rostoucí industrializací, která se již neomezuje pouze na město, ale výrazně proniká i na venkov, se mění i tvář prostředí, v němž žijeme. Vedle celé řady pozitivních změn se objevují i skutečnosti, a to v dosti velké míře, které působí na životní prostředí negativně. Je to předně znečištění ovzduší, znečištění vod, hluk apod. Je samozřejmé, že silněji jsou tyto faktory pocíťovány ve městě. Město, před mnoha lety tak přitažlivé pro venkovské obyvatelstvo, ztrácí na své působivosti.

Jak hodnotí prostředí, v němž žijí, obyvatelé venkova a jak obyvatelé měst? Dávají lidé přednost městu před venkovem či je tomu naopak? Je převažující tendence, ať je jakákoliv, shodná ve všech skupinách a vrstvách obyvatelstva? V rámci prací na státním úkole, jehož řešitelem je VÚEZVŽ v Praze (Jiřička, 1980), bylo zpracováno několik dílčích prací, které na dané otázky odpovídaly.

Přeměny prostředí venkova a některé jejich sociálně ekonomické důsledky byly předmětem názorových a postojových výzkumů provedených v VÚEZVŽ v letech 1971—1979. Terénní šetření byla provedena převážně technikou opakovaných názorových a postojových výzkumů v síti tazatelů sociologického oddělení VÚEZVŽ, a to v roce 1971 (na výběru 1260 osob ve 160 venkovských obcích ČSR), v roce 1974 (na výběru 1421 osob ve 155 venkovských obcích ČSR) a v roce 1977 (na výběru 1215 osob v 26 městských a 1128 osob v 149 venkovských obcích). Z dlouhodobé časové řady je možné sledovat posuny v názorech venkovského obyvatelstva na prostředí, v němž žijí.

Ve výzkumné zprávě z roku 1979 (Š í m a, 1979) se řešitelé nesoustředili pouze na venkovské obyvatelstvo, ale pro úplnost rozšířili sledovaný okruh o pracovníky průmyslových středisek žijících ve městech. Výzkum pracovních a životních podmínek městské populace byl proveden v 35 průmyslových podnicích v 26 městech ČSR. Výběr byl konstruován tak, aby zachytil základní proporce zastoupení jednotlivých odvětví průmyslu, a to průmyslu paliv, hutnictví, strojírenského a kovodělného, stavebních hmot, textilního a konfekčního, potravinářského, chemického a gumárenského, kožedělného a obuvnického, skla, keramiky a porcelánu a průmyslu dřevozpracujících.

Do výběru zkoumaných osob byli jako venkovská populace zahrnuti osoby ekonomicky činné, trvale bydlící ve venkovských obcích. Pro výzkum byly zvoleny tři základní skupiny umožňující srovnání výsledků u jednotlivých skupin venkovské populace, a to v poměrném (kvótním) zastoupení podle příslušnosti k ekonomickému odvětví: 1) zemědělství, 2) průmysl a stavebnictví, 3) ostatní odvětví. Součástí výzkumu bylo rovněž šetření u příslušných MNV, jejichž cílem bylo podat o obci, u jejichž obyvatel se prováděl výzkum, objektivní informaci sloužící zejména ke konfrontaci názorů tázaných na vybavenost obce.

Problematika životního prostředí zahrnuje širokou oblast otázek. Lze je stručně shrnout do tří základních okruhů:

1. přírodní prostředí, které vytvořila příroda ve své sféře (půdou, vegetací, vodou, ovzduším) jako základní rámec celého životního prostředí;

2. obytné a sídelní prostředí (označované též jako životní podmínky) zahrnující podmínky bydlení, otázky bytové výstavby, vybavenosti sídlišť, dopravy na venkově apod.;

3. pracovní prostředí charakterizované pracovištěm, pracovními podmínkami, kulturou práce apod.

Tato práce se dotýká pouze některých vybraných problémů životního prostředí. Zabývá se těmito otázkami:

- bytová výstavba a úroveň bydlení,
- vybavenost obcí,
- přírodní prostředí v místě bydliště,
- vztah obyvatel k místu bydliště.

Projekt výzkumu vycházel z toho, že životní prostředí je vytvářeno celým širokým komplexem komponentů a faktorů, přičemž zejména některé (základní) faktory životního prostředí, především ty, které jsou lidem nejbližší (např. práce, bydlení, vybavenost obce atd.), se významně promítají do názorů, potřeb a hodnot obyvatelstva. S různou intenzitou ovlivňují i chování lidí jako pracovníků různých odvětví, různých povolání, příslušníků různých věkových skupin, různého vzdělání atd.

Cílem článku je shrnutí hlavních poznatků o názorových a hodnotových postojích venkovského a městského obyvatelstva k prostředí, v němž žijí.

ÚROVEŇ BYDLENÍ VE MĚSTECH A NA VENKOVĚ

Bydlení většiny venkovského obyvatelstva bylo za první republiky a ještě po roce 1945 ve srovnání s městem na velmi nízké úrovni. V současné době se vesnice v celkové úrovni bydlení dostala na úroveň města, i když některé ukazatele bytového fondu (zejména pokud jde o stáří

bytového fondu, dispoziční uspořádání, způsob vytápění, koupelny, zásobování teplou vodou) jsou na venkově doposud horší. Rozsáhlá modernizace již existujícího bytového fondu a nová bytová výstavba však tyto nedostatky postupně odstraňuje. Obyvatelé venkova jsou proti městskému obyvatelstvu zvýhodněni větším rozsahem širšího bytového fondu, kam je možno započítat skladovací prostory, garáže, dílnu, obytnou část zahrady atd., a také větší možností výstavby rodinného domku, který je nejžádanější formou bydlení.

Ve sledovaném souboru obývalo rodinné domky 82,2 % dotazovaných z venkova a 19,9 % dotazovaných z měst, přičemž s rostoucí velikostí obce klesal podíl dotazovaných obývajících rodinné domky a stoupal podíl obyvatel žijících ve vícepodlažních bytových domech.

Na venkově bylo v rámci podnikové výstavby postaveno více bytů než družstevní formou, naproti tomu ve městě převažuje družstevní výstavba nad podnikovou. Přitom je ovšem v průměru podniková i družstevní výstavba ve městech zastoupena daleko výrazněji než na venkově a její podíl stále vzrůstá.

I. Bytové podmínky ve vztahu k velikosti obce (v %) — Housing conditions in relation to the community size (in %)

Stupnice	Velikost obce (počet obyvatel)						
	1— 499	500— —999	1000— —1999	10 000— —19 999	20 000— —49 999	50 000— —99 999	100 000 +
Velmi vyhovující	21,0	23,5	29,7	24,3	28,2	22,2	19,6
Celkem vyhovující	54,7	50,3	49,5	44,4	50,3	49,4	42,9
Tak napůl	14,9	15,7	11,8	16,3	11,9	10,6	14,0
Spíše nevyhovující	8,2	8,0	6,6	9,7	6,8	13,7	14,0
Zcela nevyhovující	1,2	2,5	2,4	5,3	2,8	4,1	9,5

Modernizace bytů, výstavba nových bytů se vším, co odpovídá modernímu bytovému standardu, se projevuje i v hodnocení bytové situace (tab. I). Z tabulky vyplývá značně nepříznivá bytová situace ve městech, zejména ve větších, která se projevuje nuceným soužitím několika generací v jednom bytě. Snahou mladých lidí ve městě i na venkově je mít svůj vlastní byt. Dlouho přijímaný názor o žádoucím vícegeneračním bydlení na venkově se nepotvrdil, neboť pouze 5 % dotazovaných z venkova a 2,3 % dotazovaných z měst považuje bydlení dvou či více generací v jednom rodinném domku či bytě za optimální (žádoucí).

Celková úroveň bydlení nezáleží ovšem jen na vlastním řešení bytu. Při hodnocení bydlení jde také o vzdálenost od pracoviště, možnosti dopravy, dostupnost služeb, úroveň občanské a technické vybavenosti atd.

OBYTNÉ PROSTŘEDÍ

Občanská vybavenost, aby byla efektivně využita, předpokládá určitou koncentraci obyvatelstva, avšak počet obyvatel v obci nesmí být jediným ukazatelem. Je nutné brát v úvahu prostorové souvislosti, vzdálenost obce od velkého města, možnost dojíždění, rozsah pracovních příležitostí v místě bydliště, v případě velkých měst je nutné počítat s velkou nákupní silou z venkova apod. Index vybavenosti, pokud se řídí jen statistickými ukazateli a pokud nepřihlíží k prostorovým vazbám, může být nepřesný. Zkušenosti ukazují, že v případě vybavenosti je vhodnější pracovat s ukazatelem času, který se musí vynaložit na opatření určitého zboží a služeb.

Některé oblasti občanské vybavenosti, zejména zásobování a činnost služeb, nejsou zatím na žádoucí úrovni. Nejhorší je situace v malých obcích (1—499 a 500—999 obyvatel), kde v uvedených oblastech byla občanská vybavenost (zásobování, činnosti služeb, dostupnost zdravot-

II. Vybrané okruhy občanské vybavenosti podle velikosti obce dotazovaných (v %) — Some areas of public amenities according to the community size (in %)

Velikost obce	Hodnocení	Možnosti nákupů a služeb	Kulturní možnosti	Dostupnost zdravotního zařízení	Možnosti pro sport a tělovýchovu	Doprava do zaměstnání
1—499	1	32,6	18,6	43,1	32,4	61,5
	2	26,0	20,4	17,4	22,0	20,0
	3	40,4	61,0	39,5	45,6	18,5
500—999	1	38,6	24,0	53,9	45,5	79,0
	2	27,2	25,9	15,1	34,8	11,7
	3	34,2	50,1	31,0	29,7	9,3
1000—1999	1	55,1	35,7	78,8	47,8	78,9
	2	18,5	23,5	8,7	22,6	10,5
	3	26,4	40,8	12,5	29,6	10,6
10 000— —19 999	1	62,6	61,3	80,6	79,4	79,9
	2	22,3	15,2	9,7	10,6	9,8
	3	15,1	23,5	9,7	11,0	10,3
20 000— —49 999	1	60,0	70,5	86,4	76,3	85,3
	2	19,1	8,1	5,1	13,5	6,8
	3	20,9	21,4	9,5	10,2	7,9
50 000— —99 999	1	61,0	76,3	78,2	70,1	77,0
	2	16,3	11,9	13,2	17,5	9,7
	3	22,7	11,8	8,6	12,4	13,3
nad 100 000	1	55,9	70,2	80,7	52,4	59,8
	2	18,2	12,1	11,3	15,6	12,7
	3	25,9	17,7	9,0	31,7	27,5

1 — vyhovující; 2 — tak napůl; 3 — nevhovující

ních zařízení, možnosti pro sport a tělovýchovu) označena v rozmezí 30—60 % případů jako nevyhovující (tab. II).

Vybavenost obce slouží obyvatelstvu obce bez ohledu na příslušnost k hospodářskému odvětví, proto se také mezi sledovanými skupinami neprojeví výraznější rozdíly. Ty se objevují, i když ne v silné míře, podle demografických znaků dotazovaných (věk, pohlaví). Jako nejvýraznější se jeví spojení věkové kategorie a velikosti obce dotazovaných, kdy je možno říci, že čím je dotazovaný mladší a čím menší je obec, v níž bydlí, tím menší je spokojenost s vybaveností bydliště.

Uvedené údaje naznačují, že disparita v životních podmínkách venkovského a městského obyvatelstva má významnou váhu v rozdílné úrovni občanské vybavenosti našich vesnic a měst. Odstraňování těchto rozdílů je proto významnou součástí vyrovnávání životních podmínek venkovského a městského obyvatelstva a přímo souvisí s jedním ze základních cílů tohoto procesu.

HODNOCENÍ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Problém ochrany a tvorby životního prostředí, zejména jeho přírodních složek, je v poslední době právem v popředí zájmu a je také jedním z programů celosvětové spolupráce. Rozvoj technologických procesů v důsledku širokého vývoje výrobních sil a zvyšování ekonomických potenciálů vytváří v této oblasti nové problémy, které zřetelně ukazují na reálnost rizika porušení rovnováhy v přírodě. Tento rozvoj je spojen s nežádoucími zásahy do přírodního prostředí — trvale ubývá zemědělská půda, znehodnocují se lesní porosty a zeleň vůbec, znečišťují se povrchové i podzemní vody, nežádoucím způsobem se mění klimatické poměry, neúnosně se zvyšuje hladina hluku, pohyb městského obyvatelstva vede k dočasnému přelidnění některých rekreačních oblastí atd. Hodnocení úrovně (kvality) vybraných složek přírodního prostředí obyvatelstva měst a venkova je souhrnně uvedeno v tab. III.

III. Úroveň vybraných přírodních složek životního prostředí v obci (městě) a okolní krajině (v % odpovědí) — The level of some natural environmental components in a community (town) and its surroundings (in % of replies)

Stupnice		Vzhled krajiny	Množství zeleně	Čistota vod	Čistota ovzduší	Hluk	Odpad a jeho odstraňování
Dobrá úroveň	M	47,6	35,8	16,0	10,4	10,7	16,4
	V	53,1	49,3	24,3	39,1	32,6	14,1
Uspokojivá úroveň	M	41,1	40,2	36,4	30,4	40,8	48,8
	V	40,1	40,3	39,7	44,3	48,3	38,3
Špatná úroveň	M	10,2	23,1	42,0	57,6	46,9	32,3
	V	5,8	9,3	33,8	14,9	17,9	44,9
Neví, nemůže posoudit	M	1,1	0,9	5,6	1,6	1,6	2,5
	V	1,0	1,1	2,2	1,7	1,2	2,7

M — město; V — venkov

Rozhodujícím znakem při hodnocení složek přírodního prostředí je velikost sídla. Čím větší je sídlo, tím méně příznivé je hodnocení jednotlivých složek přírodního prostředí. Statisticky významné rozdíly v rozložení četností bylo možné v tomto směru pozorovat mezi obyvateli krajních (nejmenších a největších) velikostních skupin obcí (tab. IV).

V této souvislosti je nutné uvést, že přes příznivější hodnocení přírodního prostředí obyvateli venkova, nastává i v této kategorii negativní posun. Zhruba jedna čtvrtina (26,5 %) dotazovaných ve svém hodnocení vývoje volné krajiny a přírodních složek v posledních pěti letech pova-

IV. Úroveň vybraných složek přírodního prostředí podle velikostních skupin sídel — The level of some natural environmental components according to the community size

Hodnocení jednotlivých složek přírodního prostředí v obci	Velikost obce (počet obyvatel)						
	do 500	500— —900	1000— —1999	2000— —19 999	20 000— —49 999	50 000— —99 999	nad 100 000
Vzhled krajiny:							
dobrá úroveň	56,3	59,7	45,2	68,4	47,2	48,0	39,3
uspokojivá	39,8	39,3	42,3	28,2	40,3	40,2	49,3
špatná	3,9	1,0	12,5	3,4	12,5	11,8	11,4
Množství a bohatost zeleně:							
dobrá úroveň	58,6	57,9	38,7	54,8	26,4	39,1	28,5
uspokojivá	39,2	36,8	45,9	36,9	48,3	39,4	40,3
špatná	7,2	5,3	14,4	8,3	25,3	2,5	31,2
Čistota vod:							
dobrá úroveň	29,9	28,0	16,2	25,0	20,2	13,9	14,3
uspokojivá	44,3	40,5	36,5	26,0	46,8	36,1	43,3
špatná	25,8	31,5	47,3	49,0	33,0	50,0	42,4
Čistota ovzduší:							
dobrá úroveň	51,0	40,9	26,4	12,2	15,1	9,3	9,1
uspokojivá	35,6	43,3	57,1	36,4	38,3	27,1	28,6
špatná	13,4	15,8	16,5	51,4	48,6	63,1	62,3
Hluk:							
dobrá úroveň	37,4	35,9	25,7	15,7	10,2	8,8	10,7
uspokojivá	48,3	47,7	50,5	53,4	40,9	43,5	34,2
špatná	14,3	16,4	23,8	30,9	48,9	47,7	55,0
Odpady a jejich odstraňování:							
dobrá úroveň	11,5	14,4	17,4	30,9	23,1	12,0	11,8
uspokojivá	41,1	32,8	42,5	47,3	47,4	54,4	48,8
špatná	47,4	52,8	40,1	21,8	29,5	33,6	39,4

žuje nynější stav za horší. Problematiku ochrany a tvorby životního prostředí bude třeba ve výzkumu dále prohlubovat. Jestliže v přírodních složkách životního prostředí je zatím venkovské obyvatelstvo v příznivější situaci než obyvatelstvo měst, pak je nutné tuto příznivou situaci nejen udržovat, ale i nadále rozvíjet. V této souvislosti je nutné zmínit se o rostoucím významu využití venkovského prostoru pro rekreaci a cestovní ruch. Postupující urbanizace znamenala v posledních dvaceti letech přesun tisíců lidí do měst a průmyslových aglomerací. Současně je možné konstatovat, že asi 5,4 % našeho území je zatěžováno znečištěným ovzduším nad stanovené normy, přičemž na této malé části území žije zhruba 25 % obyvatel (Kolář, 1977). Je tedy přirozené, že se dnes statisíce lidí snaží ve volných dnech dostat na venkov do přírodního prostředí. Rekreace vyžaduje pro realizaci všech svých forem takové prostředí, jež by účelně umožňovalo komplexní regeneraci lidských sil. Jde o dostatek vhodných ploch, které by svými hygienickými, biologickými a esteticky účinnými kvalitami pomáhaly vyrovnávat negativní vlivy techniky. Využití venkovského prostoru pro rekreaci má příznivý vliv i na samotné venkovské obyvatelstvo, neboť umožňuje u sídel, u kterých došlo v důsledku strukturálních přeměn k oslabení výrobní nebo sídelní funkce, dokonalejší vybavenost některými službami a doplňuje někdy omezený počet pracovních příležitostí ve venkovských obcích.

VZTAH OBYVATEL K MÍSTU BYDLIŠTĚ

Všechny uvedené komponenty (úroveň bydlení, stupeň vybavenosti obce, přírodní prostředí v místě bydliště) ovlivňují vztah člověka k bydlištěm a v případě negativního hodnocení jsou jednou z hlavních příčin migrace. Otázkám migrace a preference místa bydliště je věnován náš předešlý článek (Trnková, 1979), a proto se omezujeme pouze na shrnutí jeho výsledků.

Venkovské obyvatelstvo dává výrazně přednost bydlení na venkově (63,4 % dotazovaných, 56,1 % považuje za nejvýhodnější bydlení ve větší venkovské obci s určitou vybaveností). Městské obyvatelstvo označilo za nejvýhodnější bydlení v předměstské obci či na předměstí velkého města (27,3 %), zhruba jedna čtvrtina (24,7 %) bydlení ve větším, nikoliv však hlavním městě. Nejméně přitažlivé pro obě skupiny obyvatelstva jsou průmyslová střediska a hlavní město.

Z venkovského obyvatelstva inklinují k životu ve městě především ženy, zejména mladších věkových skupin (do 29 let). S narůstajícím věkem se zájem o život ve městě snižuje. Značnou oblibu získává bydlení v předměstských obcích či na předměstí velkého města, kde se kumulují výhody venkovského i městského způsobu života. Tato kategorie je kladně hodnocena zejména mladší a střední generací (městské i venkovské populace). Značně poklesl zájem o bydlení v nejmenších obcích vzdálených od měst, a to jak u venkovského, tak i městského obyvatelstva. Tento fakt patrně vyplývá ze značné izolovanosti a nedostatečné vybavenosti těchto obcí. Malé obce se však staly vyhledávaným místem tzv. druhého bydlení (chaty, chalupy), které do jisté míry zaručuje existenci těchto mladých obcí i v budoucnu.

Literatura

JIRIČKA, M.: Sociální plánování v zemědělsko-potravinářském komplexu. [Souhrnná závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1980.

KOLÁŘ, O.: Využití venkova pro rekreaci. *Životné prostredie*, 1977, č. 2.

ŠÍMA, J.: Sbližování životních podmínek mezi městem a venkovem. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1979.

TRNKOVÁ, V.: Proměny v názorech venkovského obyvatelstva na život ve městě a na venkově. *Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd.*, 15, 1979, č. 2, s. 121-128.

Došlo dne 1. 12. 1980

ТРНКОВА, В. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага): *Бытовая среда в мнениях городского и сельского населения*. *Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd.*, 17, 1981 (1) : 13-20.

С ростом перетехнизации городов, связанной с такими отрицательными явлениями как шум, дымовые выбросы и перенаселенность, возрастает ценность окружающей среды в сельских населенных пунктах. Как показали обследования, в ряде областей наблюдается положительное смещение бытовых условий в селах, проявляющееся главным образом в уровне жилищных условий и транспорта. В пользу городов отмечается большая благоустроенность, напр. в области снабжения, обслуживания, культуры и спорта. Особенно благоприятно оценивается бытовая среда в крупных районных центрах, пригородных поселках и в пригородах крупных центров, где сопрягаются преимущества обоих типов селений. Ухудшающаяся природная среда не только в городах, но и в селах, должна служить сигналом к тщательному решению проблемы.

село — город; уровень быта; благоустройство; отношение жителей к месту обитания

TRNKOVÁ, V. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *Environment in the Opinions of Urban and Rural Population*. *Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd.*, 17, 1981 (1) : 13-20.

The gradual industrialisation of towns, accompanied by numerous negative phenomena, such as noise, exhalations and high population density, has increased the value of environment in the country. As it follows from the performed research, the living conditions in many rural regions have improved, particularly as far as the housing standard and transport are concerned. However, public amenities, such as supplying, services, cultural and sport opportunities are still better in towns. Particularly favourable are the living conditions in larger rural integrated communities, suburban communities and in the suburbs of large towns where the advantages of both types are combined. The deteriorating environmental conditions, not only in towns but also in the country, should give an impulse to a more radical solution to this problem.

country — town; housing standard; public amenities; relation of inhabitants to dwelling place

Adresa autorky:

Dr. Věra Trnková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1
